

Gelovig afscheid vieren

Beleidstekst over de Uitvaartliturgie

Bisdom Antwerpen

Voorwoord

Een geliefde mens verliezen is een pijnlijk en ingrijpend gebeuren. Het afscheid raakt het hart van een gezin of van een familie. De overledene was kind van zijn ouders, broer of zus, vriend of geliefde, echtgenoot of partner, opa of oma. Daarbij was de overledene een lid van de parochiale gemeenschap, van één of meer verenigingen. Het heengaan van de overledene treft allen: de familie, de vrienden, de buren, de parochie.

In de kerkelijke uitvaartliturgie nemen de familie en de vrienden, samen met heel de christelijke gemeenschap, afscheid van de overledene. Samen vertrouwen ze de overledene toe aan de Liefde van God.

De kerkelijke uitvaartliturgie verdient de beste zorg van alle betrokkenen. De intensiteit van het moment vraagt om een aansprekende inhoud en een stijlvolle afwerking. Elk detail telt in het onthaal, de begroeting, de gebeden, de lezingen, de gezangen en de rituelen. De familie en vrienden zijn dankbaar voor de menselijke aandacht en de gelovige nabijheid die ze tijdens de uitvaartliturgie mogen ervaren.

In deze brochure vindt u een aantal richtlijnen en suggesties die als doel hebben om de kwaliteit van de kerkelijke uitvaartliturgie in het bisdom

Antwerpen te blijven verzekeren. Ik heb deze diocesane richtlijnen uitgevaardigd in overleg met de Bisschopsraad en de Priesterraad. Ze sluiten aan bij de richtlijnen die de Belgische bisschoppen over de uitvaartliturgie hebben uitgevaardigd. Ze sluiten tegelijk aan bij de pastorale situatie in het bisdom Antwerpen. Daarom vraag ik aan alle priesters en medewerkers in de pastoraal om deze richtlijnen aandachtig door te nemen, ze aan de gelovigen uit te leggen en ze collegiaal in praktijk te brengen.

In de organisatie en de zorg voor het afscheid vormen de begrafenisondernemers een onmisbare schakel. Zij begeleiden de familie vanaf het overlijden tot aan de laatste groet. Door hun dienstverlening kunnen ze aanzienlijk bijdragen tot het goede verloop van de kerkelijke uitvaartliturgie. Namens de kerkgemeenschap wil ik hun mijn oprechte dankbaarheid betuigen. Ook aan hen vertrouw ik deze richtlijnen en suggesties toe.

“Ik ben de verrijzenis en het leven”, zei Jezus. “Wie in mij gelooft mag dan al sterven, toch zal hij leven” (Joh 11,25): dat geloof is de grondslag van onze hoop. Het is de boodschap die we mogen doorgeven in elke uitvaartliturgie.

Met u verbonden,

+ Johan Bonny
Bisschop van Antwerpen

Inleiding

In de uitvaartliturgie klopt het hart van een gemeenschap die rouwt. Ook en vooral op het moment van afscheid wil de kerkgemeenschap voor God gaan staan. Alle pijn en verdriet worden in de liturgie meegenomen. Zoals in de psalmen, mogen alle menselijke gevoelens aan bod komen. Naast angst en woede komen in de dienst ook dankbaarheid en genegenheid naar boven. Wanhoop mengt zich met vertrouwen, en omgekeerd.

Eigen aan de uitvaartliturgie is niet de zekerheid van de gemeenschap dat het allemaal wel goed zal komen. Eigen is dat mensen samen in het licht gaan staan van een diepe hoop: dat Gods liefde sterker is dan de dood en het afscheid.

Naast de naam van de overledene klinkt tijdens de uitvaartliturgie nog een andere naam: de naam van Jezus, in wie Gods liefde ons eens en voorgoed is toegezegd. In het licht van zijn verrijzenis opent zich een onvoorstelbaar perspectief: "Jezus zei haar (Martha): "Ik ben de verrijzenis en het leven. Wie in Mij gelooft, zal leven, ook al is hij gestorven en ieder die leeft in geloof aan Mij, zal in eeuwigheid niet sterven. Gelooft gij dit?" (Joh. 11, 25-26).

We vieren de uitvaartliturgie op het kruispunt van de pijnlijke ervaring van het verlies met de blijde boodschap van de verrijzenis. Het is evangelie op het scherp van de snee. Daarom is elke uitvaartliturgie voor onze kerkgemeenschap een belangrijk moment van zorgzame dienstbaarheid en evangelische verkondiging.

De woorddienst als standaardvorm

In onze streek is de gewoonte gegroeid om de uitvaartliturgie te kaderen in een eucharistie. Om verscheidene redenen lijkt het ons aangewezen te groeien naar een nieuwe standaardvorm: de uitvaartliturgie in het kader van een woorddienst.

Aanleiding van deze verandering is het snel dalende aantal priesters enerzijds en anderzijds het feit dat vele aanwezigen minder vertrouwd zijn met de eucharistie. Toch is de keuze voor een nieuwe standaardvorm niet enkel gebaseerd op negatieve symptomen. Het liturgische aanbod van de Kerk is traditioneel veel breder dan de eucharistie alleen. Weliswaar blijft de eucharistie de bron en het hoogtepunt van onze liturgische samenkomsten, met name op zondag. Maar naast de eucharistie kunnen en mogen andere vormen van liturgie hun rechtmatige plaats innemen.

De uitvaartliturgie in het kader van een woorddienst, zonder eucharistie, is daarvan een mooi voorbeeld. De beslissing om deze vorm van uitvaartliturgie te laten uitgroeien tot de standaardvorm, is dus niet enkel een noodoplossing. Het is een positieve keuze: we geloven in deze liturgische vorm.

Het dient overigens gezegd dat katholieke uitvaartliturgieën in de meeste landen gebeuren in het kader van een woorddienst.

De band met de eucharistie

Wat gebeurt dan met de uitvaartliturgie in het kader van een eucharistie? Als de nabestaanden om geloofsredenen aandringen op een eucharistische viering mag die niet geweigerd worden. “Om geloofsredenen” kan ondermeer betekenen dat de overledene en zijn familie regelmatig aan de eucharistieviering op zondag of tijdens de week deelnamen.

Voorwaarde is uiteraard dat een eucharistie mogelijk is, met name dat een priester beschikbaar is om de dienst voor te gaan.

Tijdens een uitvaartliturgie in het kader van een woorddienst wordt geen communiedienst gehouden. De verbinding tussen de uitvaartliturgie en de eucharistie wordt beter gemaakt tijdens een zondagseucharistie na de uitvaart, zoals verder nog verduidelijkt wordt.

Omschakeling

Diep gewortelde gewoonten veranderen is niet eenvoudig. Waar de uitvaartliturgie in het kader van een woorddienst nog niet is ingeburgerd, zal het tijd vragen om mensen te laten zien en ervaren dat dit een volwaardige kerkelijke afscheidsviering is.

Het zal ook inspanningen vragen van de pastorale verantwoordelijken: onze dierbare overledenen verdienen een uitvaartliturgie, die naar inhoud en stijl zeer goed verzorgd is. Ook zal het van de pastorale verantwoordelijken vragen dat ze aan hetzelfde zeel trekken door systematisch de uitvaartliturgie in het kader van een woorddienst voor te stellen als de standaardvorm.

Orde van dienst

In 1991 heeft de Belgische bisschoppenconferentie de orde van dienst voor de uitvaartliturgie goedgekeurd. In 1993 is deze tekst uitgegeven door ICLZ.¹ Naast de uitvaart in het kader van een eucharistie, werkt dit ritueel ook het verloop uit van een uitvaartliturgie in de vorm van een woorddienst. ICLZ zal binnenkort ook een orde van dienst uitgeven, die zich in het bijzonder toespitst op de woorddienst. Deze uitgave wordt verwacht in het najaar van 2010.

Die orde van dienst is gebaseerd op de liturgische traditie van de katholieke kerk.

De vorm is helder en sober. Ze biedt ruimte voor teksten, gebeden, liederen en gebaren, die traditioneel tot de uitvaartliturgie behoren. Het is immers de bedoeling dat deze standaardvorm bij de gelovigen zo vertrouwd mogelijk overkomt.

¹ ICLZ, *Orde van dienst voor de uitvaartliturgie*, Licap 1993.

De opbouw van de dienst ziet er uit als volgt:

OPENING VAN DE DIENST

- Processie met kist of urne
- Begroeting en welkom door de voorganger
- Aanwezig stellen van de overledene: wie gedenken we hier?
- Lichtritus
- Gebed om ontferming
- Openingsgebed

DIENST VAN HET WOORD

- Lezing uit de Schrift
- Lied of psalm of muzikaal intermezzo
- Lezing uit het Evangelie
- Homilie
- Stille tijd
- Voorbede afgesloten door samen gebeden Onze Vader

DE AFSCHEIDSLITURGIE

- Groet aan de overledene
- Woorden van afscheid
- Lied
- Afscheidsriten
- Processie met kist of urne

OP DE LAATSTE RUSTPLAATS

- Gebed
- Besprenkeling
- Voorbede
- Afsluitend gebed

Verbinding tussen uitvaartliturgie en zondagseucharistie

Als de uitvaartliturgie plaatsvindt in het kader van een woorddienst, verdwijnt de band met de eucharistie niet. Integendeel. De eucharistie is bij uitstek de manier waarop wij het lijden, sterven en verrijzen van Jezus vieren. In verbondenheid met onze overledene verenigen wij ons met het lijden en sterven van Christus, om ook te delen in zijn verrijzenis.

Het is daarom de regel dat, na een uitvaartliturgie in het kader van een woorddienst, een zondagse eucharistieviering na de uitvaart uitdrukkelijk de verbinding maakt met de uitvaartliturgie.

Met de nabestaanden worden bij de voorbereiding van de uitvaartliturgie afspraken gemaakt over de datum en plaats van de zondagseucharistie waarin wordt gebeden voor hun dierbare overledene. Het is aangewezen deze gegevens al bekend te maken op het overlijdensbericht. In ieder geval nodigt de voorganger tijdens de uitvaartliturgie de aanwezigen uit voor deze eucharistie.

Tijdens deze zondagseucharistie wordt de naam van de overledene uitdrukkelijk vernoemd. Dit kan gebeuren bij het begin van de viering, tijdens de voorbede of ook tijdens het memento van de overledenen in het eucharistisch dankgebed. De familie en vrienden van de overledene worden speciaal welkom geheten.

In bepaalde parochies bestaat de gewoonte het kruisje met de naam van de overledene niet tijdens de uitvaartliturgie, maar tijdens de daarop volgende eucharistie te bevestigen in de kerkruijmt. Dit is een mooi voorbeeld van samenspel tussen de twee liturgische momenten en beklemtoont de verbondenheid van de eucharistische gemeenschap met de overledene.

Ook de diensten van Allerheiligen en Allerzielen zijn uitstekende momenten om deze verbondenheid gestalte te geven.

De voorganger

De pastoor is de geëigende voorganger van de uitvaartliturgie. Hij kan een andere priester, een diaken of een lekenvoorganger daartoe delegeren. Op vraag van de pastoor, kan de bisschop leken mandateren tot voorganger in de uitvaartliturgie. Dit mandaat veronderstelt dat zij een bijzondere vorming hebben gevolgd en dat zij bereid zijn zich verder te bekwamen. De bisschop geeft het mandaat voor een periode van drie jaar, die kan vernieuwd worden.

Deze gemandateerde leken worden beschouwd als volwaardige voorgangers van de uitvaartliturgie. Zij dragen een albe en een scapulier. Ze leiden het geheel van de dienst. Ze ontvangen het voor de voorganger bestemde stipendium.

De sedes die voorbehouden is voor de priester die voorgaat in de eucharistie blijft leeg. Men ziet er echter op toe dat de gemandateerde lekenvoorganger een plek krijgt die duidelijk maakt dat hij of zij de uitvaartliturgie voorgaat en het gebed leidt.

Kist of urne

Christenen eren het menselijke lichaam als een tempel van de Geest. Daarom vindt de Kerk het belangrijk dat het lichaam tijdens de uitvaartliturgie aanwezig is.

Als de crematie al heeft plaatsgevonden, betreft het een urne met de stoffelijke resten. In dat geval wordt er op toegezien dat het woordgebruik aangepast is. Ook de afscheidsriten gebeuren op een andere wijze dan bij een uitvaart met kist.

De orde van dienst, die ICLZ naar verwachting in het najaar zal uitgeven, zal ook hiervoor een model aanreiken.

Plaats en tijd van de uitvaartliturgie

Het tijdstip van de uitvaartliturgie is in de regel de voormiddag van eender welke dag behalve de zondag. Uitzonderlijk kan een dienst ook plaatsvinden in de vroege namiddag.

In de regel vindt een uitvaartdienst plaats in een rooms-katholieke cultusplaats, die daartoe bestemd is. Doorgaans gaat het over een parochiekerk of een kapel.

De afspraken omtrent de mogelijkheid tot uitvaartliturgie in de kapel van een RVT blijven van kracht: een algemene schriftelijke toelating van de verantwoordelijke vicaris is vereist.

Het komt voor dat nabestaanden een dienst vragen in beperkte kring. In dat geval zijn een aantal kerkgebouwen te groot. We bevelen daarom aan dat, indien mogelijk, kleinere liturgische ruimten ter beschikking worden gesteld, bijvoorbeeld een kapel in de buurt of een weekkapel van een kerkgebouw.

Recente ontwikkelingen in de uitvaartsector hebben de vraag opgeworpen of de rooms-katholieke Kerk ook diensten verzorgt in aula's van uitvaartverzorgers. Wij bevestigen wat de ICLZ in de brochure "Als christenen afscheid vieren. Oriëntaties bij de uitvaartliturgie", uitgegeven in 2008, hierover stelt (p.11): "Funeraria zijn geen door de rooms-katholieke Kerk erkende cultusplaatsen. Vanuit de bisdommen worden er geen mensen naartoe gezonden om afscheidsvieringen te leiden".

Als een familie vraagt om kerkelijke aanwezigheid in het funerarium kan een vertegenwoordiger een gebed uitspreken, bijvoorbeeld bij de kisting of bij een moment van begroeting. Dit kan slechts op vraag van de familie en zal steeds onbezoldigd gebeuren. Het moet te allen tijde duidelijk zijn dat het dan niet om een uitvaartliturgie gaat.

Gebedswake op de vooravond

In een aantal parochies bestaat de gewoonte op de avond voor de uitvaartliturgie samen te komen in de kerk voor een gebedswake. Het valt op dat dit vaak een intens en verzorgd gebeuren is, dat veel gelovigen op prijs stellen. Waar deze traditie bestaat, willen we ze aanmoedigen.

Het is wel belangrijk dat er een duidelijk onderscheid blijft tussen deze wake en de uitvaartliturgie. Het meest voor de hand liggende verschil is dat de stofelijke resten van de overledene wel aanwezig zijn tijdens de uitvaartliturgie en niet tijdens de gebedswake. Inhoudelijk is de gebedswake minder gericht op het afscheid nemen van de overledene dan wel op het biddend waken voor de overledene en het omringen van de nabestaanden. Voor suggesties over de vorm van dit gebedsmoment verwijzen we naar de in 1993 uitgegeven orde van dienst.

In dit kader bevestigen we ook de vroegere regel dat een gebedswake op de vooravond niet mag plaatsvinden als er geen uitvaartliturgie volgt.

Zang en muziek tijdens de uitvaartliturgie

In de meeste uitvaartdiensten speelt muziek een belangrijke rol. We roepen de verantwoordelijken van de uitvaartliturgie op telkens weer een evenwicht te zoeken tussen de vragen van de nabestaanden hieromtrent en het respect voor de eigen dynamiek van een uitvaartliturgie.

We maken een onderscheid tussen drie functies van de muziek tijdens zo'n dienst: muziek als onderdeel van de liturgische handeling, muziek als sfeerschepping en muziek als symbolische verwijzing naar de overledene. Elk van deze drie functies kan zijn plaats hebben in de uitvaartliturgie.

We vinden het belangrijk dat in de mate van het mogelijke gewerkt wordt aan liturgische samenzang. Meer dan op welke andere manier ook geven we zo immers gestalte aan de onderliggende dynamiek van elke liturgische dienst: we staan als volk van God voor onze God. De uitdaging om hieraan te werken is natuurlijk zeer groot. Alle stappen hiertoe willen we van harte ondersteunen.

We verwijzen graag naar het repertorium dat Zingt Jubilate aanreikt en naar het Gregoriaanse Requiem. We wijzen ook op recente CD-uitgaven die bedoeld zijn als ondersteuning van de samenzang in de liturgie. Een parochiaal koor kan in dit kader de leiding nemen of de biddende gemeenschap vertegenwoordigen.

Niet elk muzikaal moment moet een liturgische handeling zijn. Het is verantwoord via gepaste muziek een moment van bezinning in te bouwen of het gebeuren mooier en dieper te maken. De dienst mag echter niet het karakter krijgen van een concert of een bloemlezing van wat de overledene mooi vond.

In beperkte mate kan muziek ook gebruikt worden als symbolische verwijzing naar de overleden persoon mits, zoals reeds gesteld, een evenwicht bewaard wordt tussen de vragen van de nabestaanden en het respect voor de diepe zin van het liturgisch gebeuren. Bij het aanwezig stellen van de overledene of bij het woord van afscheid kan dit zijn plaats hebben.

Concrete suggesties voor het invoegen van muziek - in al zijn functies - zullen ook worden aangereikt in de orde van dienst, die in het najaar wordt gepubliceerd.

Toespraken tijdens de uitvaartliturgie

Op twee momenten tijdens de uitvaartliturgie bestaat de mogelijkheid voor de nabestaanden om het woord te nemen.

Tijdens de opening van de dienst is zo'n inbreng erop gericht de overleden persoon in herinnering te roepen. Dit kan de aanwezigen helpen het gebeuren op een intensere manier te beleven. Vlak voor het afscheidslied en de afscheidsriten zijn woorden van afscheid op hun plaats. Eén of twee mensen kunnen op hun manier verwoorden wat velen symbolisch hebben uitgedrukt bij de laatste groet. De indruk mag echter niet gewekt worden dat dit een verplichting inhoudt. De nabestaanden dienen zich vrij te voelen al dan niet deze mogelijkheid te gebruiken.

Daarnaast zal de liturgische verantwoordelijke erop toezien dat het aantal toespraken en de lengte ervan beperkt blijft. Zowel bij het begin als op het einde van de dienst staan deze toespraken in dienst van het liturgische gebeuren als geheel.

Financiële regeling

We zijn er ons van bewust dat de financiële context belangrijk is voor de werking van de parochies en het aanbieden van een verzorgde uitvaartliturgie. Deze problematiek is opgenomen in het globaal plan met betrekking tot fondsenwerving en verdeling van inkomsten, dat wordt uitgewerkt naar aanleiding van de algemene aanpassing van de tarieven voor kerkelijke vieringen, die voor het bisdom Antwerpen ingaan op 1 januari 2011.

Vanuit liturgisch perspectief is het echter nodig nu al een duidelijke richtlijn te formuleren voor de omhaling. Tijdens de uitvaartliturgie wordt slechts één keer een bijdrage gevraagd van de aanwezigen. Dit gebeurt het best wanneer iedereen naar voren komt in het kader van de offergang of de laatste groet. In de eucharistieviering drukt deze liturgische handeling de deelname uit aan de eucharistie. In een woorddienst drukt deze liturgische handeling de deelname uit aan het gebed van de kerk voor de overledene.

Timing

Deze richtlijnen worden van kracht op 1 januari 2011. Dit geeft de parochies de tijd zich voor te bereiden op eventuele aanpassingen in hun manier van werken.

Gegeven te Antwerpen,
23 juni 2010

+ Johan Bonny
Bisschop van Antwerpen

V.U. Johan Bonny, Schoenmarkt 2, 2000 Antwerpen